

Fra Vestermølle til Gudenaå

Vestermølle Møllelaug • April 2014

Indholdsfortegnelse

Velkommen	3	Peder Rasmussen fra Jeksen	18
Vestermølle	4	Bunkeranlæg ved Skanderborg	19
Møllehuset	5	Alken Enge / Vædebro	20
Turbinen	6	Øm Kloster Museum	21
Kværnen	7	Sankt Søren's Kilde	22
Elværket	8	Sankt Søren's Kirke	23
Mølledammen	9	Museet på Gl. Rye Mølle	24
Den hellige kilde	10	Rye flyveplads og flygtningelejr	25
Stryget	11	Rye Mølle	26
Laden	12	Ry Højskole	27
Riddersalen	13	Ry Kirke – kvindernes kirke	28
Vildtbanestenen	14	Anders Nielsen	29
Kalvø	15	Foerlev Kro	30
Bådfarten på Skanderborg Sø	16	Foerlev Mølle	31
Niels Ebbesen	17	Overnatning og spisning undervejs	32

Fra Vestermølle til Gudenå har modtaget støtte på 100.000 kroner fra Nordea-fonden. Partnerskabet bag projektet tæller repræsentanter for Vestermølle Møllelaug, Naturstyrelsen/OplevGudena, VisitSkanderborg, Skanderborg Kommune og Skanderborg Museum.

Projektet er realiseret i partnerskab med det større projekt OplevGudena, som udvikler modeller og koncepter for formidling, faciliteter, tilgængelighed og oplevelser langs med og ud fra Gudenaen. Nordea-fonden har støttet dette projekt med 5,3 millioner kroner.

Etableringen af "Fra Vestermølle til Gudena" har fungeret som case story under OplevGudena. På basis af de erfaringer, der er høstet gennem projektet, er der udarbejdet en drejebog, som stilles til rådighed for lokale initiativgrupper, som vil lave tilsvarende oplevelsestilbud andre steder langs Gudenaen.

Tekst og idé: Pernille Benzon, Vestermølle Møllelaug.

VISITSKANDERBORG.COM
- MED DET SMUKKE RY!

SKANDERBORG MUSEUM

Miljøministeriet
Naturstyrelsen

Skanderborg
KOMMUNE

Velkommen

Vestermølle Møllelaug har udviklet en række oplevelsesture fra Vestermølle ved Skanderborg Sø ud i en del af Østjylland, der er rig på historie, kultur og natur. Turene er for alle, og der kan "rejses" til fods, på cykel, med bus og tog eller i bil.

I dette hæfte præsenteres derfor en række lokaliteter, der er formidlet digitalt via historiskatlas.dk og oplevelvgudena.dk. Der er tale om udvalgte nedslag mellem en lang række interessante lokaliteter mellem Vestermølle og Gudenåen, fordi lokaliteterne på en eller måde har relation til Vestermølle eller den formidlig, der finder sted her.

På lokaliteterne, der er omtalt i "Fra Vestermølle til Gudenå" er der opsat QR-koder, så den besøgende via smart-phones kan downloade korte tekster og i nogle tilfælde også se små film af historisk, kulturel eller særlig naturmæssig art.

Vestermølle Møllelaug håber, at "fra Vestermølle til Gudenå" kan inspirere til at opleve det spændende kulturlandskab omkring Vestermølle.

Vestermølle

Vestermølle ligger ved østsiden af Skanderborg sø, ved vejen fra Skanderborg til Odder.

Gennem mere end 500 år har der på stedet været drevet et betydeligt landbrug med møllerivirksomhed. Her kom bønderne kørende for at få deres korn malet ved vandets kraft fra møllehjulet og siden en turbine.

Der lå flere vandmøller langs søen. Længere ind mod byen lå Skvæt Mølle og videre ud af vejen kom man til Røde Mølle, hvor jorden var rød af naturligt okker og jern i jorden.

I middelalderen hørte Vestermølle sammen med disse to møller samt Gjesing- og Hede Mølle under Ring Klosters besiddelser.

Vestermølle har været leverandør af mel til hoffet. I gamle optegnelser kan man se, at Frederik 2. har bestilt mel fra Vestermølle, når han regerede fra Skanderborg Slot i slutningen af 1500-tallet.

Normalt malede møllerne fortrinsvis brødmel af rug. Men i 1587 gav kongen tilladelse til, at Vestermølle lavede sigtemel, så man ikke behøvede at drage helt til Århus efter denne fine vare.

Forskellige møllere fæstede møllen for kongen gennem årene. Da Skanderborg slot med besiddelser blev solgt i 1767 kom møllen på private hænder.

I 1987 købte Skanderborg Kommune bygningerne og resten af jorden.

Siden 2009 er Vestermølle blevet renoveret med hjælp fra private fonde, virksomheder og foreninger. Vestermølle er i dag ramme om værksteder samt forenings- og mødelokaler for en række foreninger.

Kommunen har vederlagsfrit stillet Vestermølle til rådighed for foreningerne, foreløbig frem til 2036.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Møllehuset

Gennem mere end 500 år har der været malet korn på Vestermølle. I middelalderen hørte møllen under Ring Kloster. Senere kom den under kongen.

I juni 1909 brændte store dele af møllebygningerne. Et lyn slog ned i det stråttækte tag, og straks så man røgen stige op fra møllebygningen, der var sammenbygget med stuehuset og adskilt fra gårdens øvrige bygninger.

I husets sydende var mølleriet og uden for det store overfaldsvandhjul. Hovedparten af det store hus var beboelse for møllerfamilien og tjenestefolk. Da huset ikke stod til at redde, blev møbler og husgeråd båret ud på gårdspladsen. Vestermølles beboere, brandmænd og tililende stod her og så bygningen brænde ned – midt i den værste tordenregn, nogen kunne huske.

Det regnede så voldsomt, at systemet af mølledamme brød sammen. En tsunami-lignende bølge skyllede træværk med ild i, møbler og folk ned gennem gården og ud i søen.

Aviserne beskrev begivenheden som "Katastrofen på Vestermølle". Stuehuset og møllebygningen nedbrændte til grunden. De andre bygninger, som ilden skåned, blev mere eller mindre ødelagte af oversvømmelsen.

Mølleren, Løwschall, besluttede at bygge et nyt stuehus. Det ses mod øst ved indkørsel til Vestermølle. Samtidig blev der opført et nyt trefløjet Møllehus i gule sten.

Som altid gennem mindst 500 år var mølleriet i længen mod syd. Hvor der i dag er restaurant, var der vognport – og siden svinestier, som i længen mod nord.

Næsten hele Møllehuset blev taget ned i 2008 og genopført i 2009 og '10 – efter de oprindelige tegninger, jvf. krav fra fredningsmyndighederne. Men indvendig fik Møllelauget lov til at bruge pladsen anderledes – til museum, restaurant samt møde- og selskabslokaler.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Turbinen

Turbinen på Vestermølle er en kvalitetsmaskine bygget af det navnkundige firma De Smithske i Nørresundby.

Den afløste i 1940 overfaldsvandhjulet på siden af møllehuset. Måske er turbinen mindre romantisk end et vandhjul, men til gengæld udnytter den vandets kraft langt bedre.

Turbinen er placeret i en vandsøjle på fire meter. Når den kører for fuld kraft, fødes den med 400 liter af mølledammens vand – i sekundet.

Det svarer til 1.400 kubikmeter i timen. Vandforbruget i et gennemsnitsparcelhus er cirka 100 kubikmeter om året.

I gamle dage leverede vandkraften på Vestermølle jævnstrøm til gården, herunder malkemaskinen, til restauranten i haven og til nabohusene.

I dag trækker turbinen via remtræk den mere end 100 år gamle stenkværn, et mindre savværk og en jævnstrømsgenerator.

Når der er vand i mølledammen, kan besøgende i møllemuseet opleve hele maskineriet i drift.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Kværnen

Det emmer af gamle dage, når møllesvendene åbner for vandet til turbinen, hælder godt dansk brødkorn på den mere end 100 år gamle stenkværn og kontrollerer den fysiske kvalitet af resultatet – det gode Vestermølle-fuldkornsmel.

Synet og lyden af de mange remtræk, de store drivhjul af træ samt den øverste møllestens rolige skurren mod kernerne mellem de to møllesten skaber en helt speciel stemning.

I århundreder er egnens bønder kommet kørende i hestevogn til Vestermølle for at

få malet deres kornhøst – til grutting til dyrene og mel til vælling, grød og brød.

Herfra er også leveret mel til Hoffet på Skanderborg Slot under skiftende kongers ophold her.

Den nuværende stenkværn på Vestermølle blev installeret efter en stor brand i 1909 i det nye og større møllehus fra 1910.

Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg

Mere info: www.vestermollelaug.dk

Elværket

Vestermølle jævnstrømselværk blev etableret i 1912 og frem til 1940 trukket af et overfaldsvandhjul, derefter af den mere effektive turbine, som blev gennemrenoveret i 2010 og stadig kører upåklageligt.

Elværket kunne trække en søvrig pære i Stuehusets forskellige rum, give lys til Riddersalen og forsyne de nærmeste naboer op ad Oddervej med lys.

Strømstyrken varierer med vandtrykket: Lav vandstand i mølledammen = svagt lys, høj vandstand = stærkt lys.

I Mølle museets åbningstid kører værterne gerne med turbinen og generator, så gæsterne kan opleve det gammeldags elværk.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Mølledammen

I mølledammen ved Vestermølle opstemmes vandet fra de to vandløb, Sønderbækken og Holtzbækken, som giver Vestermølle sin vandkraft.

Oprindeligt var der to damme ved Vestermølle – en øvre og en nedre. Men efter en stor oversvømmelse i 1909 blev den øvre dam opgivet. Man kan stadig se dæmningen fra den øvre mølledam på den anden side af Oddervej.

Den nuværende mølledam var tidligere en halv gang større, idet den strakte sig helt over til den bøgeklædte bakke mod sydøst.

Mod syd er der et stort engdrag, som sædvanligvis kan opsuge selv ret kraftige regnskyl og dermed forsinke Sønderbækkens løb.

Holtzbækken, som kommer fra nord, blev ført til Vestermølle – i en gravet kanal øst for Stuehuset. Oftest var her vand nok til at køre med vandhjulet mange timer hvert døgn.

I dag er begge bækkens løb ændret. Først blev Holtzbækken ført tilbage til sit oprindelige løb, og i 2010 mistede mølledammen mere end halvdelen af Sønderbækkens vand, da der blev anlagt et såkaldt stryg uden om møllens fire meter vandsøjle.

Det krævede bl.a. en dæmning ned gennem dammen. Med stryget fik ørreder mulighed for efter 500 år igen at gå fra søen op til gydepladserne i Sønderbækken.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Den hellige kilde

Syd for mølledammen og Sønderbækken, ved foden af den store bøgebevoksede bakke, ligger Jernkilden.

Navnet fortæller, at dens vand er jernholdigt. Okker har i århundreder været udvundet ved bundfældning i flade bassiner og derefter raffineret, tørret og brændt. Tilbage er et pigment, et farvestof, som har været anvendt i både kalk og maling samt til farvning af tøj.

Okker har været et kendt farvestof i 6.000 år i Danmark. Vi ved, at kongen i 1551 fik leveret okker fra Vestermølle til Tøjhuset i København.

Ved siden af Jernkilden ses Kærlighedsbænken. Her kan brudepar, viet i Ridder salen, blive fotograferet. Drikker de tillige vand fra Jernkilden, skulle det garantere et lykkeligt ægteskab – helt sikkert så længe det varer.

Møllelauget arbejder i øjeblikket på at bygge en Okkerhytte hen over slugten syd for Mølledammen, ind mod Jernkilden og Kærlighedsbænken. På Møllelaugets hjemmeside kan man læse mere om projektet og se skitserne på okkerhytten.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Stryget

Mølledammen på Vestermølle får sit vand fra Sønderbækken, der udspringer mellem Fruering og Hvolbæk. Ved dammens anlæggelse tilbage i middelalderen blev bækken ført via en gravet kanal øst for stuehuset og over til dammen og møllehjulet.

Sønderbækken bugter sig i en dybt nedskåret kløft og er et fint naturligt vandløb med stort fald, slyngninger og grus og stenbund. De varierede fysiske forhold gør, at der er mange potentielle gydepladser for ørreder og mange levesteder for vandløbsinsekter.

Mølledammen har i århundreder dannet en spærring for vandløbsfaunaen pga. et ca. 2 meter højt styrt ved afløbet i dammen.

Men i 2010 blev bækken restaureret, og der blev anlagt et såkaldt stryget uden om

møllens vandsøjle. Det krævede bl.a. en dæmning ned gennem dammen.

Med stryget fik ørreder mulighed for efter 500 år igen at gå fra søen op til gydepladserne i Sønderbækken.

Den karakteristiske del af Vestermøllestryget er vandløbet med hårnålesving gravet ned i mølledammens sydøstside i 2010.

Kravet til Hedeselskabet, der forestod arbejdet, var, at vandet ikke på noget sted måtte have et fald større end to cm. pr. løbende meter.

Efter vejunderløbet fortsætter Sønderbækken ned gennem Vestermølles sydhave i et nyt bugtet løb.

Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk

Laden

Laden blev bygget i 1841 og er Vestermølles ældste bygning. Den er opført af proprietær Caspar Andersen. Man kan se initialer og årsstal på nordgavlen.

Laden er en såkaldt "kørelø". Den er indrettet med en køregang samt ni sideloer. Laden er på mange måder et fornemt bygningsværk, og den præget af en fantastisk, bærende tømmerkonstruktion. Den er bygget af samme muremester, som blandt andet lavede laderne på den store hovedgård Herschendsgave.

Bygningen har kampestensfundament og pilastre med kapitæler i empirestil. Murværket er flot med gule mursten og fuger, der er skræbete med fureske.

Indvendigt er der en køre-del, hvor man kunne komme ind med en vogn og en op-

bevaringsdel til hø og korn. Tærskværk blev sat op efter behov. Indkørsel med korn skete fra porten i syd.

Ladens mure blev istandsat i 2009, og samtidig fik bygningen nyt tag. Det indre blev renoveret i 2012 efter ide af arkitekt Anna Mette Exner i samarbejde med arkitektfirmaet Frost Larsen. Det 300 kvadratmeter store, højloftede rum blev helårisoleret samt nyindrettet med henholdsvis køkken- og toiletafsnit. Gennem staldvinduer er der kig direkte ud på Skanderborg Sø.

Laden er i dag en multifunktionel bygning, der bruges til møder, seminarer, udstillinger, koncerter og private fester.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Riddersalen

På vejen fra Skanderborg til Odder kunne rejsende i gamle dage gøre ophold ved Vestermølles gæste- og rejsestald.

Her fandtes et lille men simpelt traktørsted i Sydlængen, der fra slutningen af 1800-tallet blev drevet af Vestermølles skovfoged.

I 1912 forpagtede byens driftige restauratør Chr. Christensen, Skanderborg Jernbanerestaurant, det gamle traktørsted. Han ombyggede fløjens aftægtslejlighed til restauration og i den forbindelse blev der i haven ned mod søen opført en enkel, men smuk restaurationspavillon i træ.

Inspirationen var hentet fra arkitekt Anton Rosens træpavilloner opført til Landsudstillingen i Århus i 1909.

Pavillonen fungerede herefter som sommerrestaurant og fik senere navnet "Riddersalen". Der blev opført flere træbygninger på området, der fik navne som Dansesalen og Munkestuen. Nordvest for pavillonen blev der anlagt en åben dansee-strade og mod sydvest en keglebane med et lille keglehus.

I 1954 blev restaurationen på Vestermølle nedlagt. Der var ikke længere tilstræk-

keligt kundegrundlag, til at stedet kunne løbe økonomisk rundt. Riddersalen blev bygget om til at kunne fungere som kornmagasin.

Man fjernede trægulvet, sømmede træet op på væggene som forstærkning og støbte et betongulv.

Ombygningen til kornmagasin var nok med til at redde bygningen en del år senere, da møllen var nedlagt.

I vinteren 1994 var der en stor snestorm, som fik Munkestuen og Dansesalen, som var bygget sammen med Riddersalen til at bryde sammen. Men selve Riddersalen overlevede stormen, formentlig pga. forstærkningen af gulv og væg.

I 1987 overtog Skanderborg Kommune Vestermølle, og i 2005 blev Riddersalen fredet. I 2009/10 var der skaffet midler til en totalrenovering, og idag er den smukke bygning rammerne om Skanderborg Kommunes borgerlige velser i sommerhalvåret, ligesom den bliver brugt til at afholde receptioner, fester m.m.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Vildtbanestenen

Skanderborg Vildtbane var kongeligt jagt-distrikt fra sidste halvdel af 1500-tallet og frem til 1767, hvor Skanderborg Slot med jorder blev solgt på auktion.

Skanderborg Vildtbane omfattede en halv snes herreder fra Horsens og helt op til Viborg og var et af de største distrikter i landet.

Der blev værnet om vildtet, og det var tilladt skovriderne at skyde krybskytter på stedet. I kongens brevbøger findes et eksempel fra en vildtbane, hvor krybskytter får øjnene stukket ud, hvilket nok også afskar dem for yderligere jagt. Holdt fæstebønder hund i en vildtbane, skulle et forben hugges helt eller halvt af, så den heller ikke var til fare for vildtet.

Kongen bestemte, at der blev opsat vildtbanestenen med inskription for at afmærke jagtområdet.

Da Skanderborg Slot i 1767 blev solgt til private, og Skanderborg Vildtbane dermed blev nedlagt, var der 112 vildtbanestener sat op, og 18 lå klar til opstilling.

I modsætning til andre distrikter skulle stenene ikke afleveres til amtsforvalteren, og derfor findes der stadig mange på egnen – dog kun få er bevaret på deres oprindelige plads.

En af disse sten er nu opstillet på Vestermølle. Øverst på stenen ses en kongekrone, dernæst et C og et 6-tal for Christian VI, Så S og d for Skanderborg (vildtbane) distrikt og endelig årstallet 1743.

Stenen på Vestermølle blev i 1930'erne fundet i en stendynge mellem Elling og Ejer af maskinfabrikant Johannes Randløv. Han frelste den fra skærveknuserne

ved sammen med sin teenagesøn Frode at fragte den hjem til haven i Vrold. Her stod den, indtil Frode Randløv forærede den til Vestermølle.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Kalvø

I Skanderborg sø, ca. en halv km sydøst for Vestermølle ligger Kalvø, som i århundreder er blevet brugt til afgræsning. Øen har nok fået sit navn, fordi man navnlig satte kalve til græsning derude.

På Kalvø er der fundet en del stenredskaber, som viser, at der var bopladser på øen i jægerstenalderen. Men ellers lå øen ubeboet hen, indtil en gruppe benediktinermunke (sortbrødre) anlagde en lille havn og et kloster på den nordøstlige spids af øen i første halvdel af 1100-tallet. Her levede de formentlig 12 munke samt en abbed i en årrække, men i 1168 var der kun to tilbage.

Samme år blev klostret overtaget af cisterciensermunke (gråbrødre – senere kaldt de hvide munke), der i nogle år søgte efter et velegnet sted i Århus Stift.

Først forsøgte de sig i Sminge, senere i 1165 i Veng, men her følte de sig forfulgt,

og i 1168 flyttede de til Kalvø. Med sig bragte munkene de sidste jordiske levninger og ben af deres klostres grundlægger biskop Eskil, Erik Greve og andre, der skulle genbegraves i klosterkirken, der skulle indvies til Jomfru Maria.

Munkene byggede hytter på Kalvø og købte græsningsret til ni svin i Baastrup Skov på fastlandet. Men efter kun fire år på øen gav munkene op, da vejret ofte forhindrede overfarten til og fra øen i dage- eller ugevis. I 1172 flyttede cistercienserbrødrene til Øm mellem Mossø og Gudensø, og grundlagde her Øm Kloster.

I dag ligger Kalvø hen, fri for kreaturer og får – med risiko for at springe i skov. Øen er et yndet mål for bådfolk med frokostkurv.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Bådfarten på Skanderborg Sø

Skanderborg Sø er Jyllands næststørste sø, og der har været registreret turbåds-sejlads på søen siden 1869.

Fra 1873 var det den tidligere skomager Peder Molbech, som drev bådfarten. En af turene gik til Vestermølle, hvor man kunne medbringe egen madkurv og købe drikkevarer hos den lokale skovfoged, som dengang drev en meget beskeden kro på stedet.

Molbech fortsatte den populære udlejningsvirksomhed i årene fremover og fik først konkurrence, da en kreds af driftige borgere i Skanderborg i 1895 gik sammen og dannede den første turistforening i Skanderborg samt et selskab til drift af et dampskib. De anlagde også en række broer – bl.a. broen ved Vestermølle.

Det gik dog ikke så godt for det nye dampskibsselskab, og Molbech overtog driften af det. Han indkøbte en ny båd – Turisten – som blev sat i drift i pinsen 1904 og sejlede frem til 1910, hvor den blev erstattet af en ny og større båd, som kunne rummer op til 60 passagerer.

Succesen var enorm, og ved flere lejligheder måtte Molbech hægte flere slæbe-

både bag på Turisten for at kunne rumme alle passagerer.

I 1912 åbnede restauratør Chr. Christensen en nye restaurant på Vestermølle, og det fik Peder Molbech til at indse, at det ikke længere var nok at have Turisten som turbåd. Han indkøbte et skib mere, der fik navnet Ternen. Dette skib sejlede i fast rute mellem Skanderborg by og Vestermølle en gang i timen. Kaptajnen af Ternen var Julius Molbech – søn af Peder Molbech.

Molbechs turistbåde fortsatte deres sejlads på Skanderborg søerne frem til 2. Verdenskrigs begyndelse. Mange af bådene blev solgt, og efter krigen var det kun Ternen, som stadigvæk sejlede frem og tilbage til Vestermølle.

I 1956 stoppede også denne sejlads, og Julius Molbech lukkede for forretningen som bådfører på Skanderborg Sø.

I dag er der igen turistfart på Skanderborg Sø – denne gang i turistbåden Dagmar som i sæsonen lægger til flere gange om dagen ved broen ved Vestermølle.

*Sted: Oddervej 80D, 8660 Skanderborg
Mere info: www.dagmar.mono.net*

Niels Ebbesen

Borgen Skanderborgs historie går tilbage til omkring år 1200, hvor kongen lod opføre en mindre borg på holmen mellem de to Skanderborg søer. Borgen fik navnet Skanderborg efter den nærmeste landsby, ”Skanderup”.

Skanderborg er dermed en af de ældste kongelige borge i Jylland og havde en vigtig militær placering i landet.

I 1332 døde den danske konge Christoffer 2., som havde pantsat landet til to holstenske grever, Johan og Gerhard (Gert eller den kullede greve). Landet var uden konge, og greverne skulle have deres skat for de pantsatte områder.

Gerhard og Johan drog derfor med en hær på omkring 11.000 mand op gennem Jylland for at inddrive skatten.

Men ikke alle anerkendte den tyske greves rettigheder. Lavadelsmanden Niels Ebbesen fik samlet en hær for at bekæmpe holstenerne, og om natten den 2. april 1340 sneg Niels Ebbesen sig ind i Grev Gerhards hovedkvarter i Randers sammen med en gruppe på 47 mand.

Det lykkedes at slå greven ihjel og bag efter flygte fra byen. Krøniken fortæller, at de slap fra forfølgerne ved at løsne plankerne over Randers Bro, så de andre ikke kunne komme over.

Niels Ebbesen samlede herefter en stor hær og belejrede Skanderborg Slot, hvor grev Johans lensmand boede. De belejrede fik sendt bud efter forstærkning fra en styrke på 600 holstenske ryttere, som kom fra Fyn.

Niels Ebbesen trak sin hær op på en bakke for ikke at komme i klemme mellem

et udfald fra borgen og et rytterangreb bagfra. Det følgende slag stod ifølge kilderne ved Manbjerg – ikke langt fra Vestermølle. Niels Ebbesen og alle hans folk blev dræbt.

Fortællingen om Niels Ebbesen og hans mænd er siden blevet til et symbol på dansk nationalfølelse.

I 1870 tog borgere i Skanderborg initiativ til at rejse et minde for Niels Ebbesen. Mindestøtten blev afsløret i 1878. Kunstneren er Louis Hasselriis (1844-1912).

Sted: Mindet, 8660 Skanderborg

Peder Rasmussen fra Jeksen

Den 30. september 1885 var 1.500 mennesker samlet på pladsen foran Skanderborg Rådhus og Arrest. De ville hylde sognefoged, gårdejer Peder Rasmussen fra Jeksen, som blev løsladt efter 15 dage i fængsel.

Hans brøde var at sige nej til at udpante skatter hos borgere, der ikke ville betale til statskassen. Deres og hans begrundelse var, at konseilspræsident Estrup ved dekret havde sat finansloven i værk – selv om regeringen var i mindretal i Rigsdagen. Det var imod Grundlovens paragraf 49 og demokratiet.

Skanderborgs førstemand var Andreas Thiele, der var ankommet til byen i 1882 efter at være udpeget af Estrup som by- og herredsfoged – en stilling, der også indebar myndighed som dommer og politimester.

Thiele havde efterhånden måttet afskedige fire ud af 25 sognefogeder i Skanderborg Amt, da disse ikke ville udpante skatter hos borgerne.

Da sagen med Peder Rasmussen kom, havde Thiele fået nok. Peder Rasmussen blev idømt en bøde på 100 kroner, subsidiært 15 dages simpelt fængsel.

Til Thieles overraskelse og forbitrelse valgte sognefogeden fængslet. Her blev der af besøgende kræset for ham på samme måde som der senere blev det for grisehandler Larsen i Matador, da han måtte afsone.

Redaktør Oluf Jørgensen, Skanderborg Amts Avis, sørgede for, Peder Rasmussen blev kendt over det ganske land. Blandt utallige hilsener til arrestanten var

et telegram fra Frisindede Studenter på Regensen: "Vi har drukket Deres skål og sender Dem en hjertelig hilsen!"

30. september ville Thiele have sognefogeden ud af bagdøren, men fik svaret: "Jeg kom ind fra Torvet og skal som fri mand også ud den vej."

Folk på egnen havde samlet ind til bøden. Da den ikke skulle betales, blev der i stedet købt en hædersgave til Peder Rasmussen – en ny vogn. Den blev han hentet i af sine standsfæller.

Løsladelsen fandt sted kl. 10, men først kl. 17.30 blev der kørt mod Jeksen.

Med på vognen var det orkester, der havde spillet til velkomst- og protestfesten på Torvet. Der blev holdt brandtaler, bl.a. af folketingsmand Chr. Berg, og råbet "Ned med Estrup!" lød igen og igen.

Der skulle gå otte år, før tiden med provisorielove og mindretalsregering ophørte. Først i 1901 fik Danmark parlamentarisme.

Sted: Adelgade 38, 8660 Skanderborg

Bunkeranlæg ved Skanderborg

Der er andet end bøgetræer i skoven ved Skanderborg. Rundt omkring er der spor efter det tyske Luftwaffes hovedkvarter i Danmark under 2. verdenskrig.

Der er flere bunkere, hvoraf to er indrettet som Museumsbunkere. Der er branddamme og blokhuse, og hvis man kigger godt efter, kan man se flade rydninger i skovbunden, hvor der engang har stået mandskabsbarakker.

Sporene rækker også ind i byen. Ude ved Vestergade ligger en anden bunker, der som den eneste af de tyske bunkere fik en militær funktion efter krigen, idet den blev indrettet til Kommandocentral for Skanderborg ved Civilforsvarsstyrelsen under "Den Kolde Krig".

*Sted: Skanderborg Bunkerne,
Kindlersvej 6, 8660 Skanderborg
Mere info: www.skanderborgmuseum.dk*

Alken Enge / Vædebro

Et sted i det østjyske område har der været et stort slag mellem to hæere. Den indtrængende part har tabt, og krigerne fra den slagne hær er enten blevet efterladt på slagmarken eller anbragt i en offerlund, hvor kroppene langsomt er blevet til skeletter.

Efter ca. et halvt til et helt år har den vindende part indsamlet de nu løse knogler, som er blevet fragtet til en sø ved øst-enden af Mossø ved Vædebro. Søen er senere groet til, og Alken Enge opstod.

Her har der været en stor ofring af menneskeknoglerne. En begivenhed, der har indeholdt religiøse ritualer og formentlig er blevet fulgt af en stor menneskeskare.

De første arkæologiske undersøgelser i Alken Enge ved Vædebro var i årene 1957 til 1962. I 2012-2014 gennemføres et forskningsprojekt som et samarbejde mellem Skanderborg Museum, Aarhus universitet og Moesgård Museum.

Forskningsprojektet er støttet af Carlsbergfondet.

I 2012 fandt arkæologerne en række uventede ting sammen med menneskeknoglerne. Det mest spektakulære var fundet af en ca. 75 cm langskæftet jernøkse. Øksen er en almindelig arbejdstype, men må have haft en funktion i forbindelse med offerhandlingen.

Alken Enge ligger for enden af Illerup Ådal – en syv km lang tunneldal fra den sidste istid. I jernalderen var området kaldt ”Den hellige dal”, da der er flere offersteder.

Øverst i Illerup Ådal er der udgravet store mængder af krigsudstyr, som er blevet ofret i en sø over fire omgange fra 200 til 450 e.Kr. I alt 15.000 genstande har arkæologerne udgravet – det største samlede fund af ofrede våben i Danmark.

*Sted: Vædebro, 8660 Skanderborg
Mere info: www.skanderborgmuseum.dk*

Øm Kloster Museum

Øm kloster Museum ligger i et naturskønt område tæt på Mossø. Museet består af en stor stemningsfyldt ruinpark, hvor fundamenterne af det middelalderlige kloster samt fem middelaldergrave kan ses.

Museets faste udstilling "Bed og Arbejd" omhandler dagliglivet i klostret, og historien fortælles gennem de mange genstande og skeletter fundet ved udgravningerne på stedet.

I ruinparken findes en klosterhave med 80 forskellige kulturplanter, der i middelalderen blev anvendt som lægeplanter,

spiseurter eller blev på anden måde brugt i husholdningen.

Bryghaven rummer planter, som munkene anvendte til brygning af øl bl.a. humle, maltbyg og porse. Der er endvidere en udstilling om processerne i den middelalderlige ølbrygning.

I Museumsbutikken kan man købe spændende bøger, gode Klosterøl og meget andet.

Sted: Øm Kloster Museum, Munkevej 8, 8680 Ry

Mere info: www.skanderborgmuseum.dk

Sankt Søren's kilde

I Sønderskoven vest for Gl. Rye lå der i middelalderen en kilde, som var viet til Sankt Søren.

Sankt Søren var ifølge en af flere legender en bondedreng, der fik et syn, mens han pløjede familiens mark ved Gl. Rye. Han drog på pilgrimsfærd og endte med at blive biskop i Köln i Tyskland.

Vandet i kilden, som blev viet til Sankt Søren, mentes at have helbredende virkning, og folk fra hele Jylland og fra Nordtyskland begyndte at valfarte til stedet for at drikke af kilden. I forbindelse

med dette opstod kildemarkeder, hvor der blev handlet varer og doneret gaver og penge til kildens ejere, som var munkene på Øm Kloster.

Den præcise placering af den middelalderlige kilde kendes ikke i dag, men bakkerne omkring Gl. Rye er rige på kildefremspring, og et af disse menes at være tæt på det oprindelige kildespring. Der er offentlig adgang til kilden.

*Sted: Skovsbjergvej, Gl. Rye, 8680 Ry
Mere info: www.skanderborgmuseum.dk*

Sankt Søren's kirke

Sankt Søren's Kirke i Gl. Rye stammer tilbage fra 1100-1200 tallet og har været flittigt besøgt af pilgrimme, der kom for at drikke af det helbredende vand fra Sankt Søren's Kilde.

De valfartende donerede gaver til stedet, og det betød, at den gamle romanske kirke blev udbygget med korsarme og et korparti.

Senere blev der i to omgange mod vest tilføjet et langhus, som udgør den nuværende kirke og endelig et tårn, som helt usædvanligt blev anbragt i kirkens østre ende. Resultatet blev i 1400-tallet en kirke af domkirkeagtig størrelse.

En skelsættende begivenhed for hele Danmark fandt sted i kirken i 1534, hvor

den jyske adel valgte hertug Christian til konge – fra 1536 konge, Chr. 3., til hele Danmark

Det betød også reformationens indførelse i Danmark og med denne ophørte valfarten til kilden og dermed pengestrømmen til kirken, som gik i forfald.

I 1637 blev den oprindelige del af kirken med korsarmene revet ned og i 1699 måtte tårnet også fjernes efter en brand.

I 1912 blev det nuværende tårn bygget på det gamle tårns fundamenter.

*Sted: Kirkebakken, Gl. Rye, 8680 Ry
Mere info: www.glyryekirke.dk*

Museet på Gl. Rye Mølle

Gl. Rye Mølle er en hollandsk gallerimølle, også kaldet en hatmølle. Møllen er opført i 1872 som kornmølle, og i forbindelse med mølleriet har der senere været drevet savværk og korn- og foderstofforretning.

Forretningen blev indstillet i 1984. I 1989 stiftedes Gl. Rye Møllelaug med det formål at bevare møllen for eftertiden, og i 1990 blev bygningen indrettet til museum.

I dag fremstår møllen og savværket med deres oprindelige indretning og inventar bevaret. Møllen og savværket er derfor hovedattraktioner i den permanente museumsudstilling på Museet på Gl. Rye Mølle og i forbindelse med arrangemen-

ter som fx Dansk Mølledag og "levende museum".

På Museet på Gl. Rye Mølle kan man også se en række andre udstillinger bl.a. om glasfremstillingen i 1500-tallet i Glarbo og træskoproduktionen, som i sin tid bragte velstand til Gl. Rye.

Og i museet vises en stor samling Himmelbjerg-souvenirs af træ, og der fortælles om flyvepladsen og flygtningelejren ved Salten Langsø.

*Sted: Møllastien 5, Gl. Rye, 8680 Ry
Mere info: www.skanderborgmuseum.dk*

Rye flyveplads og flygtningelejr

Rye Flyveplads blev anlagt i 1935 som privat flyveplads. Efter væsentlige forbedringer og udvidelser begyndte "Det Danske Luftfartsselskab" – D.D.L – også i 1938 at lande med større maskiner, og flyvepladsen ændrede navn til Silkeborg Flyveplads. Der blev etableret radio- og kontrolbygning samt ventesal og kontor, hvor man kunne købe billetter til København, Ålborg og Esbjerg.

Ved den tyske besættelse af Danmark 9. april 1940 blev Rye flyveplads et vigtigt mål for besættelsesmagten. De tyske tropper på stedet omfattede omkring 500 mand, som dels var placeret i barakker på selve pladsen, og dels var indkvarteret hos private i Gl. Rye, i skoler, forsamlingshuse og på Ry Højskole.

I slutningen af krigen blev flyvepladsen omdannet til lejr for tyske flygtninge, som kom fra det østlige Tyskland, hvor de var flygtet fra den russiske hærs storoffensiv.

Rye Flyveplads blev én af Danmarks største flygtningelejre med op til 12.000 flygtninge. Den danske stat overtog ansvaret for de mange tusinde flygtninge 5. maj 1945, og de sidste flygtninge forlod først "Flygtningelejren Rye Flyveplads" i 1949.

I dag kan man stadigvæk se resterne af flyvepladsen og de gamle bunkers fra besættelsestiden.

*Sted: Horsensvej, 8660 Skanderborg
Mere info: www.ryeflyveplads.dk*

Rye Mølle

Rye Mølle nævnes første gang i skriftlige kilder fra slutningen af 1500-tallet, men fund af pæle fra 1300-tallet i opstemningen over Gudenåen tyder dog på, at der har været vandmølle og fiskegård på dette sted allerede fra tidligt i middelalderen.

Det er højest sandsynligt Øm Kloster, der lod vandmøllen opføre. Dengang hed den Siimgårds Mølle og lå på den modsatte side af Gudenåen i forhold til Rye Mølle.

Ved reformationen i 1536 overtog kongen klostrenes ejendomme, herunder Rye Mølle, som på det tidspunkt hørte til netop Øm Kloster.

Frem til 1767 var møllen ejet af kongen, der drev den i kraft af fæstere, men herefter overgik den til selveje.

Møllen tilhørte i årene 1829 til 1873 familien Hollesen, der drev kornmøllen og samtidig havde en lille sideforretning med

at opkræve bropenge, når nogen ønskede at passere møllebroen.

På Rye Mølle blev kornmølleriet nedlagt i 1881, og i stedet indrettede man et træsliberi til fremstilling af træmasse, som blev anvendt ved produktion af papir og pap. Bønderne på egnen kunne dog fortsat få malet deres korn i Ry Stationsby, idet vindmøllen Ry Ny Mølle blev opført i 1881.

Mange vandmøller fik i årene efter 1900 små el-værker ved siden af eller i stedet for kornmølleriet, og på Rye Mølle startede produktion af elektricitet i 1915. Den blev bl.a brugt til anvendelse på den konfektionsfabrik, som blev etableret i 1936.

I dag ejer Ry Nørreskov Gods møllen, som ligger smukt placeret med udsigt over havnen i Ry.

*Sted: Rodelundvej 4, 8680 Ry
Mere info: www.rye-noerskov.dk*

Ry Højskole

Højskolens historie knytter sig fra begyndelsen tæt til stationsbyens historie. Højskoleforstanderen Helge Hostrup var med i den første bestyrelse for Ry Håndværker og Borgerforening fra 1895, og Ry Højskole indgår helt naturligt i det stationsbymiljø, der opstod i årene fra omkring 1900 og frem. Højskolens bygninger afspejler da også de arkitektoniske strømninger fra den tid.

Den såkaldte Øvelsessal eller "Forsamlingshuset" er skolens ældste bygning. Den blev bygget som forsamlingshus allerede i 1883, men borgerne i Ry forærede bygningen til højskolen, da den startede.

Den oprindelige hovedbygning fra 1892 udgør stadig en central del af skolen, og i år 1900 kom tårnet til - tidstypisk for højskolebyggeri. I 1916 blev fløjen med bl.a. foredragssalen bygget.

I 1940'erne købte højskolen en række huse ud mod Klostervej med front mod

stationen. Nærmest hovedbygningen ligger Bakkehuset, der har været både håndværkerskole og teknisk skole. Efter Bakkehuset ligger det tidligere Højskolehjem, der oprindeligt var privatskole. Sidst i striben af huse under højskolen finder vi "Brugsen", der fra 1898 var Strunges papir- og boghandel med byens første bibliotek. Fra 1915 holdt Brugsforeningen TRYG til her, og senere husede stedet Ry Kommunes samlede administration.

I 1967 byggede højskolen to elevhuse i parken ned mod Møllesø – "Underhuset" og "Overhuset".

De nyeste bygninger i det omfattende kompleks er en spisesal bag husene mod Klostervej og endelig den markante, syvkantede teatersal, som strækker sig fra Klostervej ned mod Rye Møllesø.

*Sted: Klostervej 36, 8680 Ry
Mere info: www.ryhojskole.dk*

Ry Kirke – kvindernes kirke

Ry Kirke er kendt som "Kvindernes Kirke", og det hænger sammen med, at det var kvinder, der tog initiativet til at få den bygget.

Ganske vist blev forslaget om at bygge en kirke stillet første gang i Håndværker- og Borgerforeningen i 1901. Men det skete der ikke noget ved, så et par år efter tog byens nyoprettede kvindeforening initiativ til at stifte endnu en forening – nemlig én, der som sit eneste formål havde at skaffe Ry Stationsby en kirke.

Selve statsministeren – det var I. C. Christensen – blev kontaktet, og han lovede, at staten ville hjælpe, hvis borgerne selv kunne skaffe mindst 2000 kroner. Det gik der nogle år med, men i 1908 var der på

finansloven afsat 18.500 kr. til en kirke i Ry, og kvinderne havde samlet hele 3000 kr. ind.

Grunden til kirken blev skænket af den lokale gårdejer Anders Andersen fra Lynghoved. Arkitekt var Sophus Frederik Kühnel fra Århus, og snedkermester H. P. Nilsen fra Ry stod for opførelsen.

Den 29. september 1909 stod kirken færdig, og en måned senere blev den indviet af århusbiskoppen Hans Sophus Sørensen. Blandt gaverne var Ry Kirkes altertavle, som var udført og skænket af kunstmaleren Poul Steffensen, der var flyttet til byen et par år tidligere.

*Sted: Agnetevej 2, 8680 Ry
Mere info: www.rykirke.dk*

Anders Nielsen

– bl.a. ved, at bankerne ikke ville låne penge til Anders Niensens projekter.

Han svarede igen ved at etablere Andelsbanken, som imidlertid kom i klemme i kølvandet på Landmandsbankens krak i 1922. Det blev for Anders Nielsen i 1926 slutningen på en glørværdig karriere, der tog sin begyndelse 40 år tidligere, da han blev valgt til formand for Skanderborg Landboforening.

Kirstine og Anders Niensens virke er detaljeret belyst af cand. mag., Ph.d.-studerende Merete Bo Thomsen, Syddansk Universitet, på Virtuelt Museum på Vestermølle.

Der er nok ikke nogen bonde, der har betydet mere for landbrugets udvikling end Anders Nielsen fra Svejstrup Østergaard, (1859-1928). Han var manden, der organiserede og effektiviserede andels-selskaberne.

Anders Nielsen var aktiv deltager ved stiftelsen af snesevis af andelsselskaber. Han fik samlet landbrugets indkøb samt koordineret produktion og afsætning af færdige produkter. Han havde også sans for markedsføring og branding, og Lurmærket blev i 1905 introduceret efter hans idé.

Anders blev forældreløs som otte-årig. Han blev cand. agro. som 22-årig og var i tre år konsulent og højskolelærer. I 1884 giftede han sig med Kirstine, som også var en kvinde, der var forud for sin tid.

Det private forretningssegment mistede over årene terræn i omsætningen med landbruget og gjorde derfor meget for at standse andelsselskabernes fremmarch

Der er rejst et mindesmærke for Anders Niels på Svejstrup Østergaards jord. Anders Nielsen og Kirstine er begge begravet på Dover Kirkegår tæt på gården. Sted: Alkenvej 1, 8660 Skanderborg

Sted: Mindesmærket, Skanderborgvej, 8660 Skanderborg

Mere info: www.vestermollelaug.dk og www.dover.folkekirke.dk

Foerlev Kro

Hvor Illerup å krydser Låsbyvej ved foden af "Spunsbakken", lå Foerlev Kro. Kroen brændte 12. maj 1920, formentlig fordi amtsvejvæsnets ildsprudlende damptrømler sendte gnister op i kroens stråtag.

Det tog brandvæsnet en time at få det hestetrukne slukningskøretøj frem, og da havde ilden så godt fat, at bygningerne gik tabt.

Kroen lå som den sidste bygning på Skanderborg bys markjorder, og dagen efter skrev redaktør Hans Rasmussen i Skanderborg Social-Demokrat om et af byens farverige tilholdssteder: "Der er gennem tiderne svunget mangt et bæger i den gamle kro med de små, lavestuer,

hvor markedsgæsterne fra Skanderborg fik den sidste olie, når de kørte den vej hjem. Mange gavtyvestreger er gået for sig i den gamle beværtning. Engang fandt en anløben gæst på at trække en af kromandens køer fra stalden ind i beværtningen og bestilte en kaffepunch til dyret. Der serveredes dog ikke for firbenede. Nu heller ikke længere for tobenede", filosoferede Hans Rasmussen.

Der findes ikke fotografier af Foerlev kro, men i 1988 lavede malermester Peder Pedersen, Skanderborg en akvarel af kroen efter hukommelsen.

*Sted: Låsbyvej, 8660 Skanderborg
Mere info: www.vestermollelaug.dk*

Foerlev Mølle

Tæt på hvor Foerlev kro engang havde til huse ligger Foerlev Mølle. Møllebygningen er beliggende på nordsiden af Illerup Ådal i Skanderup sogn, Hjemlev herred, tæt på den gamle hovedfærdselsåre fra Skanderborg over Låsby til Viborg.

Mølle drift på dette sted opstod med tilladelse i 1762 fra Det Skanderborgske Rytterdistrikt, som dengang blev administreret fra Skanderborg Slot. Møllen var til at begynde med udelukkende en stampermølle, men der blev senere etableret endnu en mølle, som blev benyttet til at male korn.

I dag er der etableret Bed & Breakfast virksomhed på Foerlev Mølle.

Og der arbejdes på at skabe mulighed for at genopbygge den oprindelige mølle-

kværn til mel og lave et formidlingssted, som både omhandler møllens historie og historien om Illerup Ådal – også kaldet ”den hellige dal” på grund af de mange ofringer, der har fundet sted i dalen.

Ikke langt fra Foerlev Mølle – ved Forlev Nymølle – stod f.eks. i jernalderen i en lille sø en 2,6 m høj træstatue af en gudinde, hvortil man ofrede krukker med mad, dele af husdyr og andre symboler på frugtbarhed. Gennem hele oldtiden har folk ofte ofret genstande til deres guder i søer og vandhuller og står man en tidlig morgen i Illerup ådal, når tågen stadig ligger over landskabet – så kan man næsten se ånderne svæve i tågen ...

Sted: Foerlev Møllevej 1, 8660 Skanderborg

Mere info: www.vestermollelaug.dk

Overnatning og spisning undervejs

Vestermølle har sin egen restaurant, som har lokaler i Møllehusets mellemfløj. I restauranten i stueetagen er der plads til ca. 50 personer. I selskabslokalerne på første sal er der plads til henholdsvis 40 og 70 personer. Lokalerne er nyistandsatte med respekt for den historiske arv.

Ud over restauranten er der også mulighed for at gøre brug af de to festlokaler på grunden ved Vestermølle – Laden og Riddersalen.

Laden kan benyttes til fester, møder, seminarer, udstillinger, koncerter, sammenkomster mm. Der er plads til 120 siddende personer. Laden ligger ned til søen, og har udgange til både gårdsplads og søbred.

Riddersalen er en romantisk træpavillion, der ligger i læ af birke- og bøgetræer ned mod Skanderborg Sø. Pavillionen er 100 år gammel og er et helt unikt sommerselskabslokale med plads til 70-80 personer.

For mere information omkring restauranten besøg www.restaurantvestermolle.dk

Der er også mange andre muligheder for at overnatte, spise, foretage indkøb m.m. langs med de anbefalede besøgsmaal.

Besøg www.visitskanderborg.dk for at få den komplette liste over alle hoteller, campingpladser, restauranter m.m.

Tak til sponsorerne for trykningen af dette hæfte!

